

Edgar Sein ja purjus väärjumalad

LIIVI UUET

Edgar Sein. 1924

Eesti kirjandusloos pole aastatel 1920–1940 tsensuuri poolt keelatud ilukirjandusteoseid just palju ära toodud. Mõnest neist, nagu Ralf Rondi "27", on kirjutatud hiljem. Mõne keelamine äratas kaasajal ka tähelepanu, kuna see toimus avaliku kohutuotsusega. Kuid kaitseisukorra ajal 1934–1940 keelati raamatuid üsna vaikselt. Nende hulgas on peaaegu tundmatuks jäänud romaan, mis pole tähelepanu äratanud ka hiljem. Raamatuaasta puhul oleks sobiv sellest juttu teha. Algul oli kavas tutvustada vaid romaani ja selle autorit. Kuid siis selgus ootamatult, et autor pole allakirjutanule sugugi tundmatu – kuid hoopis teiste sündmuste kaudu.

10. aprillil 1934 tegi kaitseväge-de ülemjuhataja otsuse "trükitoote" "Purjus väärjumalad (Märatseja ja kokott)" kohta.¹ Seal märgiti: "(—) sellise raamatu levitamine ja lugemine mõjub ebamoraalselt ja laostavalt noorsoole ja on ohtlik riikli-

kule korrale ning ühiskondlikule julgeolekule." Seetõttu otsustas ülemjuhataja, kes kogu riigis väljakuulutatud kaitseisukorra ajal täitis sisekaitse ülema kohustusi, lasta trükitoode konfiskeerida. See toimuski suhteliselt vaikselt, kuna kaitseisukorra tõttu oli ka ajalehtede tegevusvabadus piiratud. Teade sellest pidi ajakirjanike hulgas muidugi levima. Esiteks polnud tegemist mõne poliitilise või usulise lendlehe, vaid romaaniga, teiseks oli autor ka ise ajakirjanik, Uudislehe kaastöeline Edgar Sein, varjunimega Edgar Hiiesaar. Kokku konfiskeeriti tuhandesest tiraažist 870 eksemplari, osa veel trükikojast, osa müügikohtadest. Konfiskeeritud tiraaž hävitati, välja arvatud 15 eksemplari. Neist on säilinud mõned Tartu ja Tallinna teadusraamatukogudes, kontrolleksemplar ka konfiskeerimistoimikus. Viimane on tsensorieksemplarina eriti huvitav, kuna ametnik on seal inkrimineerivaid kohti hoolega jooninud.

¹ ERA f 852, n 2, s 574.

Edgar Sein oli töötanud Uudislehe juures alates 1927. aastast. Romaan oli tema esimene suurem töö, seni oli ta kirjutanud lisaks ajalehesõnumeile ja -artiklitele vaid mõned vested ja muud lühilood ajakirjadele. Ülekuulamisel ütles ta, et kirjutas romaani kasuamise eesmärgita 1933. aasta suvel. Mingit eesmärki valitsevat riigikorda mõnitada või noorsugu laostada autoril polevat olnud. Ta arvanud, et kuna ilmunud olid juba sellised teosed nagu P. Louys' "Afrodite" ja H. Barbusse'i "Põrgu", siis ei tohiks tema teoses midagi lubamatut olla. Tsensor aga kasutas juba kaua aega käibinud seisukohta, mille järgi nii, nagu võis kirjeldada Vana-Kreeka hetääride elu, ei kõlvanud valgustada nende tänapäevaste ametiõdede oma.

Autorile tõi "Purjus väärjumalad" hüvitamata jäänud trükikuludena 500-kroonise kahju ja lõpetas ka tema kirjandusliku karjääri. Välja arvatud ajaleheartiklid ja mõned joonelused ning vested, pole temalt muid avaldatud teoseid teada. Sellest on kahju, sest raamat on huvitav, algaja kohta sõnakas ja kohati vaimukas, õõnsavõitu deklaratiivsetest lõikudest palju enam on elavat dialoogi. Üldiselt sugugi mitte halvem kui mõne teise 30. aastate debüüti looming, kui silmas pidada neidki, kelle debüüdile järgnes ka teisi samale tasemele jäänud teoseid.

Millest siis räägib romaan "Purjus väärjumalad"?² Tegevuspaigaks on Tallinn, selle aja viitekohad, lokaalid, ajakirjandus- ja äri-ringkonnad, suvitusele Narva-Jõesuus. Peategelane on noor ajakirjanik Roland Harjuste, mõnikord elukogenult blaseerunud ja tüdinud, kuid lõpuks siiski idealistiks osutunud, jääb teda ümbritsevas ringkonnas alla ja muutub "märatsejaks", kes peab taanduma. Kompositsiooniliselt on teos üles ehitatud kui Roland Harjuste enese kirjutatud romaan, mille ta on andnud autorile. Kirjutatud on see aga niihästi Harjuste vaatepunktist kui ka jälgides muid tegelasi. Kasutatud on ka teise peategelase "kokoti" Emmi Visaki päevikut. Teda on iseloomustatud kui ilusat, elukogenut, küünilist kõikide pahede kehastust, kes elab rikaste meeste kulul ja on valmis seikluseks meeldiva noore mehega. Kuid sihikul on tal siiski

Edgar Hiiesaar (Edgar Sein). Purjus väärjumalad. 1934
Kaanekujundus K. Vanaveski

midagi enam kui enese sidumine vaese ajakirjanikuga.

Romaani süžee jälgib Harjuste armumist Emmisse, tema võõralt laualt palade korjamist, suhteid teiste naiste ja neidudega nagu naiivitar Tutti, Emmi sõbratar Mira ja baaridaam Olja. Kerge sulega, kohati vaimukad ja satiirilised seltskonnakirjeldused nuhtlevad moodsaid naisi, "keda viimased kolmkümmend aastat on nii palju rikkunud, et kolmsada aastat läheb nende parandamiseks", lõbuhimulisi ja äraostetavaid poliitikuid, ärimahi, kelle ainus elumõõt on raha. Ei puudu mõnigi tol ajal harjumatu erootiline stseen, nende hulgas tsensoori poolt peaaegu märkamata jäänud Emmi ja Mira vahekord. Lisaks ka tõsisemaid, kuid tegevusega väheseotud arutlusi. Need tulevad

² Edgar Hiiesaar, Purjus väärjumalad (Märatseja ja kokotti), Joh. Paurmanni kirjastus, Tallinn, 1934, 154 lk.

esile peamiselt Harjuste vestlustes resonööri, kirjanik Laikaarega. Arutletakse, et Eestis leidub rahvale küllalt maad, mida harida ja riiet, mida selga panna, ei tohiks üksnes raha ahnitseda, vaid luua ka uusi väärtusi. Sotsialismi, mis eitab nii riiki kui ka rahvust, peetakse siiski "mürgiseks jutuks". Ühiskonna üldisest mandumisest rääkides ütleb Laikaar: "Vabadus on hullem kui kokaain, kui pööbel ja kapital teda nuusutavad, siis on pööbel riigi hääl ja kapitali agendid rahva äravalitud. Võim on vaid kantseleiametniku sõimamiseks ja sõduri drillimiseks, ta on nagu juudi kopik, millest tahetakse aastaga miljoneid kasvatada." Siiski näeb Laikaar ka muudatusi "kollase rassi silmapööritamises Euroopa ja Ameerika poole", kuid ka "Euroopas eneses on tõusnud uued poliitilised liikumised, kus vanad tõekspidamised nurka visatud. Reguleeritakse jälle inimese ja ühiskonna vahekorda. Enam ei tohi inimene olla natsiooni poolt loodud ühiskonna armust elaja, vaid tema ülesehitaja ja karastatud kaitsja. Hakkab koitma meeste päike, kuna memmepojukeste oma loojumise tendentsi näitab." (lk 84)

Leidub ka otseseid deklaratsioone, näiteks Harjuste romaani algus:

"Olete need tõesti teie, inimesed, kelle seas ma elan? Ma näen teie virildunud nägusid, ahneid silmi ja võltsnaeratusega huuli. Kardan teid ja kohati vihkan... Aga siis mulle meenub, et olete lihast ja verest inimesed, kes vajavad päikesepaistet. Ja ma anun päikest, et ta teie peale paistaks." (lk 4)

Uue tegelasena ilmub suvitusseltskonda härra Minister, "kõige mõjukam naistekütt üle riigi" (nime pole talle antud). Viimasel tekib seltskonnas kokkupõrge juba klaasi põhja vandanud kapten Rautsnikuga, kes korralekutsujale heidab: "Kurat ja kuulipilduja! Ma olen oma nooruse ja vere jätnud lahinguväljale kodumaa eest võideldes ja peaksin kurat teab missuguse ministrinolgi ees kummarduma! [...] Sina, noormees, usu, varsti sunnitakse vabadusvõitlejaid vist lakkuma keelega ministeeriumite eeskodasid. Ja sealjuures ma ei teagi, kas minister on reamehe eksamigi sooritanud." (lk 98)

Tuttavalt advokaadilt saab Harjuste teada suurest poliitilisest mahhinatsioonist: Emmi rikas armuke ärimees Piirlaid on saanud riigihankelt mitmemiljonilise vaheltkasu. Ajalehe toimetaja haarab uudisest kohe kinni: "Mõelgu ta ise – lodevate elukommetega tantsijatar mõjutab ministrit, see laseb teha operatsioon, mille tõttu riik saab kümneid miljoneid kahju.[...] Ja homme siis ilmub Rolandi võimas artikkel, laguneb koost valitsus, tekib kriis, lehte ostetakse robinal, rahvas on elevil. Tuleb jälle elu pealinna tuimunud inimestesse." (lk 117)

Artikkel kirjutatakse ja see ilmub, kannustajaks õigusjanu ja armukadedus, kirjutajal mõttes: "Alaku nüüd uus elu. Eest teelt igasugune rämps ja kõnts!" Kuid uut elu ei tule. Emmi pressib Piirlaiult riivatud au kaitseks välja abielu, võistlev ajaleht teatab, et artikkel oli noore armukadede ajakirjaniku väljamõeldis, viimane katse ajada nurja teeneka ärimehe ja lugupeetud daami abielu. Harjustet ei aita ka tema toimetaja:

"Ja teadke, ajalehed pole enam tõe ja õiguse levitajad, nad on rahategemise masinad. Ja relvad on nad, hirmsad poliitilise võitluse relvad. Ent igaüks ei mõista relva kasutada, ka teie mitte, Harjuste. Ma ei vallanda teid, aga põhipalgast jääte ilma. Võite ridadega sama palju teenida. Ega mina üksinda... Mul erakond selja taga. Teie pärast juba kaks päeva lahingut löödud." (lk 127)

Emmi abiellub, kuid ei suuda päriselt jätta ka Harjustet: sentimentaalne ühine taksosõit pulmaööl, mis lõpeb siiski poolelt teelt tagasipöördumisega, telefonikõne ja kutse kohtama. Kuid Harjuste saatust ei määra siiski need, vaid kohtumine maavillases ülikonnas kapten Rautsnikuga, kes seletab: "Tollest päevast peale ei olnud mul enam ohvitseri moraali ega teadmisi. Vähe sellest, ei osanud kompanii ees jalgagi käia. Vaat mis tähendab eraisik – minister juhuslikult."

"Nii. Vägivallaga aeti kohalt ära?"

Rautsik naerab: "Vägivallaga. Kuulge, demokraatlikus riigis pole vägivalda. Kõik sünnib rahva tahtmise järgi." (lk 147)

Nüüd ei suuda Harjuste taas vaikida, kuid seekord on peatoimetaja resoluutne, kuigi

möönab, et faktid vastavad tõele: "Õigus, mis maksab teie õigus. Mitte midagi! Võim maksab. Ei või ühe joodiku pärast jälle tekitada koalitsioonis omavahelisi hõõrumisi. Lausa võimatu." (lk 149)

Artikkel siiski ilmub "ühes äärmiselt parempoolses ajalehes". Sellele järgneb juba autori vallandamine.

Harjuste ei murdu siiski lõplikult. Ta kirjutab oma elamustest romaani ja annab selle sõbrale, tehku sellega, mis tahab – andku trüki, visaku tulle. Ise läheb aga maale, et teha vähemalt ausat tööd. "Kuid ma ei põgene, lähen kasvatan muskleid ja närve.[...] Aga ühel päeval, neetud linn, tulen ma tagasi nagu rajuhoo. Ent pista oma nina mu käsikirjasse ja ütle siis, kas kuuled kauget kõuemürinat või mitte. Ma ei tea, kust tuleb kõu. Aga ta tuleb, piits ühes ja piibel teises käes. Sest tea, – äikesenool on kole, aga äikese möödudes alati ilm muutub. Ja alati ilusaks, puhtaõhuliseks." (lk 153)

Niisiis, küllaltki kasutatud süžee 30. aastate eesti romaanis: noor inimene aeleb linna patumülkas ja siirdub siis maale tõeliste väärustete juurde. Kahjuks ei olnud raamatu saatust nagu R. Rohu "Naudingul" või "Vastsetel radadel" või E. Kippeli "Kuldvasikal". Tsensoori sinine pliiats on töötanud kohati üsna usinalt, enamik eespool toodud tsitaate on tema tähelepanu pälvinud. Lisaks kõlblusvastasteks arvatud lõigud või lausa leheküljed, näiteks talus suvitava Emmi ja sulase Mihkli vaheline stseen, mehejanus linnapreili ühe öhtu meelelahutus, mis viib sulase mõne nädala pärast end kõiega kuuseoks riputama.

Nagu märgitud, pole autor ilukirjanduse alal rohkem katsetanud. Kas romaanil võiks olla edu tänapäeval, ei söanda vastata. Eesti Romaanivara soliidsesse sarja ta ilmselt ei sobi. Kuid praeguse ajaviitekirjanduse hulgas tõuseks ta võib-olla isegi esile, on nüüd ju uuesti ilmutatud ka vägagi algeliselt kirjutatud ja tõlgitud 30. aastate produktsiooni. Ka temaatika võib lugejale päris huvitav olla: rikkad tõusikud, raha võim, ilusad "kompleksivabad" naised jne.

Kes oli romaani autor Edgar Sein *alias* Edgar Hiiesaar ja kas tema saatust oli õnnelikum kui oli see tema teosel?

Maalehe ja Uudislehe töötajad 1928.

Ees paremalt teine Uudislehe vastutav toimetaja Ernst Joll, taga keskel Edgar Sein

Edgar Sein sündis 1908. aastal Kärddlas. Pere asus mõne aja möödudes Tallinna, kus töölisest isa püüdis toita peret ja anda lastele haridust. 1922. aastal, algkooli lõpetamise järel, astus Edgar kaubanduskooli. Õppimine edenes keskmiselt, kuid ema surm mõjus poisile masendavalt. 1924. aastal ei vabastatud teda õppemaksust nagu varem, sellest süvenes kibedustunne. Tema klassikaaslaste hulgas oli Richard Vakmann, Leningradis elava EK(b)P juhtkonda kuuluva Rudolf Vakmanni poeg. Revolutsioonilise kirjanduse lugemise ja augustis toimunud sõjavastasest demonstratsioonist osavõtu järel küsis R. Vakmann novembri lõpul Edgar Seinalt ja kahelt teiselt klassikaaslaselt, Voldemar Paavelilt ja Leonhard Klaaserilt: on nad öösel vabad, et midagi ette võtta? Poisid olid ja nõnda tulid nad 30. novembri hilisõhtul Tõnismägi 8 hoovimajas asuvasse korterisse, teadmata, et nad on arvatud töörahva relvastatud ülestõusu peastaabi kaitsemeeskonda. Poisid nägid seal Venemaalt tulnud Richard Kääri ja August Lillakast, Richard Vakmanni venda Erichit, hiljem korraaks ka Jaan Anveltit. Informatsiooni sellest, mis linnas toimus, said nad väga vähe, isiklik osavõtt oli samuti üpris napp. Anvelt käsul saadeti "kaitsemeeskond" Lillaku ja Kääri juhtimisel K. Einbundi majja, et "timukat ennast veristada", kuid see ei õnnestunud. R. Kääri visatud granaat lõhkes tänaval ja kild riivas hoopis tema enda kaaslast Edgar Seina. Detsembri esimestel päevadel elasid poisid

rängas hirmus: linnas tegutses sõjaväljakohus, Erich Vakmann oli maha lastud, sama saatus tabas hiljem ka Richard Vakmanni. Voldemar Paavel arreteeriti 6. detsembril, kuid vabastati, sest "koolipoistega on aega". Nii arreteeriti Edgar Sein alles detsembri lõpul. Erilist huvi tema tunnistuste vastu ei tundudki, sest Käär ja Lillakas olid detsembri algul Tapal kinni peetud ja Käär oli rääkinud kõik, mida teadis. Ainus, mis ülekuulajat tõsiselt huvitas, oli, kas poiss tunneb mõnel mahalastu fotol ära Jaan Anvelt. Ülekuulaja ütles lõpetuseks, et kui see tema teha oleks, laseks ta poisile vitsa anda ja koju saata. See siiski tema võimuses polnud. 28. mail 1925 mõistis sõjaringkonnakohus Edgar Seina kolmeks aastaks vangi, kust ta vabanes enne tähtaega 1926. aasta lõpul.³

Pooleli jäänud haridusega noormehel polnud kerge toime tulla. Mitmesuguste ajutiste teenistuskohdade hulgas oli ka Tööliste Maja. Sealt sai ta teada, et oleks võimalik saada tööd sadamas Nõukogude laevade lossimisel. Selleks oli aga vaja kaitsepolitsei lubakirja. Viimase hankimisel kohtus Edgar Sein politseiagendi Eduard Kapstaga. Töölismajaga seotud noormehest ei saanud sadamatöölis. Ta oli mõnda aega Töölismaja majavalitseja, kirjutas esimesed artiklid, mis ajalehtedes ka avaldati. Aeg-ajalt kohtus ta E. Kapstaga, kes kuulis temalt ja V. Paavelilt Tööliste Maja uudiseid. Midagi olulist tal rääkida polnud, võib-olla huvitavaim oli teade, et keegi seltsimees on tulnud Venemaalt Tallinna. See seltsimees oli EKP Keskkomitee lähetatud Aleksander Leiner. 1927. a augustis korraldati Kadriorus tema kinnivõtmiseks varitsus, mille käigus sai E. Kapsta haavata ja A. Leiner surma. Edgar Sein oli vahepeal Tööliste Maja sinnapaika jättnud. Vastasutatud Uudisleht võttis noormehe toimetusse, kuhu ta jäi kuni 1936. aastani, maitstes vahepeal ka vabakutselise leiba ja naasis taas 1938. aastal.⁴ 1940. aastaks oli temast saanud Uudislehe sekretär. Kuna enamik artikleid ilmus nimeta, siis on raske tema

kirjutatud kindlaks teha. Kuid 1939. aasta tuluteateleht märgib tema täiesti korralikku sissetulekut. Ajakirjanik sai ka tema vennast Valter Seinast. 1940. aasta juuni algul on Edgar Seina ja teiste isikute kohta avatud taas sisekaitse ülevaate süüdistustoimik. Teda, Ralf Parvet ja teisi Uudislehe ajakirjanikke süüdistati Saksa riigi vastaste anekdootide levitamises.⁵ Sellest episoodist kirjutas Lilli Promet jutustuse "Kes levitab anekdoote". 1940. aasta suve lõpul Uudisleht suleti. Pärast juhuslikumaid töökohti määrati Edgar Sein novembris 1940 Pärnu kino "Kapitol" direktoriks.

14. detsembril 1940 Edgar Sein arreteeriti. Süüdistuse aluseks olid E. Kapsta tunnistused Aleksander Leineri mahalaskmise kohta. Kapsta oli andnud E. Seina ja V. Paaveli üles kui kaitsepolitsei agendid ja provokaatorid. Lisaks nõukogude-vastased artiklid, nende hulgas 1937. aastal Päevalehes ilmunud pikem joonealune "Ma tõstsin käe Eesti Vabariigi vastu". Uurimine lõpetati 21. märtsil 1941. 15. aprillil 1941 mõisteti Edgar Sein mahalaskmisele. Otsus viidi täide pärast kassatsioonikaebuse tagasilükkamist arvatavasti 7. juunil 1941.⁶

Valter Sein, hilisem teenekas ajakirjanik, arreteeriti 17. oktoobril 1941 süüdistatuna nõukogude-vastases propagandas sõjaväes ja talle mõisteti viis aastat vangilaagrit. Edgar Seina abikaasa Leida Sein arreteeriti 1952. aastal ja talle mõisteti 25+5. Purjus väärjumalad? Võimust purjus inimesed? Või lihtsalt üks 20. sajandi tavaline lugu, mida võib harutada ja harutada ning leida aina uusi omavahel seotud seni tundmatuid saatusi. **T**

LIIVI UUET
(1947)

Lõpetanud TÜ 1973
eesti filoloogina.
Töötab
Eesti Riigiarhiivis
alates
1979. aastast

³ ERA f 957, n 1, s 376 (Sõjaringkonnakohtu toimik).

⁴ ERAF, f 130, s 10365 (Uurimistoimik).

⁵ ERA, f 852, n 1, s 2601.

⁶ ERAF, f 130, s 10365.